

İÇİNDEKİLER

- Kısaltmalar • 9
- 2. Baskıya Önsöz • 11
- 1. Baskıya Önsöz • 13

BİRİNCİ BÖLÜM

Türkiye’de Çingeneler ve Çingene Kültürü

- Türkiye’de Çingeneler • 17
- İsim Tarihsel/Kavramsal Arka Plan ve Köken • 17
- Sosyal Yapı • 24
- Türkiye’de Çingene Kültürü • 28
  - Dil • 28
  - Din • 29
  - Evlilik, Düğün, Eğlence • 32

İKİNCİ BÖLÜM

Türkiye’de Çingene Müziği • 35

Çingeneler’de Müzik Repertuarı • 37

- 1. Türk Müziği Repertuarı • 38
- 2. Çingeneler’in Özgün Repertuarı • 40
- Çingene Şarkıları • 42

- Çingene Şarkılarında Dil, Köken ve Kurgu • 42
- Çingene Şarkılarında Biçim, Anlam ve Tema • 47
- Çingeneler ve Kanto • 62
- Çingeneler ve Arabesk Müzik • 74

Müzikal Yapı: Ezgi Tipleri / Ses Örgüsü / Makamlar ve Usûl (Ritim) • 80

- Ezgi Tipleri / Ses örgüsü ve Makamlar • 80
- Usûl ve Ritim Özellikleri • 91

Çingene Müzisyenlerin Kullandığı Çalgılar • 101

Ses ve Çalgı İcrasında Teknik Tavrı ve Boyut • 108
Doğaçlama İcra ve Gerçeklikten Gerçeküstüne Geçiş • 112
Çingeneler Arasında Kullanılan Bazı Müzik Terimleri • 115
Sosyo-Kültürel Özellikler • 117
Müzikte Çingene Ruhu ve Kimlik • 117
Batı Roman Kolu'nda Müzisyenlik Mesleği • 129
İcranın Mekânsal Boyutu • 138
Batı Grubu Çingeneleri'nde Yöresel/Bölgesel Müzik Etkinlikleri ve Müzikte Gruplar Arası İletişim • 142
Türkiye'nin Müzik Sektöründe Çingeneler • 149
Geleneksel Gösteri Sanatlarında Çingene Motifi • 158
Kukla-Karagöz-Ortaoyunu • 158
Aycılar • 163
Çengi, Köçek, Dansöz • 165

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ezgi Örnekleri (Notalar) • 169

Ezgilere İlişkin Notlar • 242

    Sözsüz Oyun Havaları • 242

Sözlü Ezgiler ve Oyun Havaları • 245

    Çingenece Şarkılar • 245

    Türkçe Şarkılar • 246

    Yerel Ezgiler • 251

    Kantolar ve Şarkılar • 253

Kaynakça • 255

Dizin • 261

Kısaltmalar

Age.	<i>Adı geçen eser</i>
Agm.	Adı geçen makale
bkz.	Bakınız
byy	basım yeri yok
C.	Cilt
ev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
İA	<i>İslâm Ansiklopedisi</i>
İ. Ü. Küt.	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
JGLS	<i>Journal of The Gypsy Lore Society</i>
MSGSÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
S.	Sayı
s.	sayfa
TFA	<i>Türk Folklor Araştırmaları</i>
TTK	Türk Tarih Kurumu
TDVİA	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
ty.	tarih yok
YKY	Yapı Kredi Yayınları
yyy.	yayın yeri yok

2. Baskıya Önsöz

Türkiye’de etnik grupların müzik kültürlerini ele alan çalışmaların azlığı kadar bu alanın büyük sorunları ve hassasiyetleri barındırdığını da konuya ilgi duyanlar yakından bilirler. Üstelik konu Çingenelerse bu hassasiyetler ve sorunlar daha da görünür hâle gelir. *Türkiye’de Çingene Müziği - Batı Grubu Romanlarında Müzik Kültürü* 2006 yılında ilk kez yayımlandığında böylesi sorunlar ve hassasiyetler devam ettiği halde hayli ilgi gördü, çok sayıda tanıtım yazısına konu oldu ve bilimsel çalışmada kullanıldı. Hatırı sayılır sayıda okuyucuya ulaşmasından, aranan bir başvuru eseri haline gelmesinden ve Türkiye koşullarında orta bir vadede tükenmesinden hareketle şanslı bir kitap olduğunu ifade etmek isterim.

Birinci baskıyla ortaya çıkan bazı genel ve özel hususları burada vurgulamanın yararlı olacağı kanaatindeyim. Öncelikle bu kitabın birinci baskısında Çingeneler’in müzik kültürlerini ve birlikte yaşadıkları toplulukların müzik kültürleriyle ilişkilerini iki temel kavram üzerinden değerlendirmeye çalışmıştım: “Tarihsizlik” ve “Çokkültürlülük”. Dönemin akademik ortamında, bilim çevrelerinde bu kavramların maalesef farkına bile varılmadı. Yine aynı dönemde popüler kültür çevrelerinde ise bu kavramlar cazip bulunmamış olsa gerek ki hiçbir yerde bahse konu olmadı. Akademik ve popüler çevreler gerek tanıtımlarında gerekse kendi çalışmalarına yaptıkları alıntılarda kitabın asıl ruhunu yansıtan bu kavramlardan bahsetmek yerine daha çok Çingeneler’in kendilerince “egzotik” yaşamlarına vurgu yapmakla ve bu yönleri alıntulamakla yetindiler. Bu da kitabın şanssızlık hanesine yazıldı kuşkusuz. Bu baskıda da yine aynı kavramları biraz daha genişleterek vermeye çalıştım. Zira Çingeneler’in özgün kültürlerini ve yaşadıkları toplumlarla iletişimleri sonucunda ortaya çıkan kültürlenmelerini bu kavramlar üzerinden anlatmanın son derece yararlı olacağı kanaatini hâlâ sürdürüyorum.

Yine birinci baskının hemen ardından yapılan tanıtım ve eleştirilerde kitabı anlamadan yapılan aceleci değerlendirmeler göze çarpmıştı. Bunların içinde yer alan imlâ ve mizanpajla ilgili eleştirilere harfiyle iştirak ediyorum. Bu baskıda bu türden hataların düzeltilmesine azami özen gösterildi.

İkinci baskı için kitabın bütünlüğü içerisinde bazı düzenlemelerin yapıldığı, bazı bölümlerin yeniden yazıldığı, eksiklerin büyük ölçüde giderildiği, varsa yeni çalışmalardan yararlanıldığı ve bunların ilgili bölümlere eklendiği

görülebilecektir. Buna rağmen hâlâ eksikler ve hatalar olma ihtimali yüksektir. Bu türden eksiklerin böylesi kapsamlı monografilerin makus talihi olarak görülüp değerlendirilmesini dilerim.

90'lı yılların ilk çeyreğinde başlayıp bugün de devam eden Çingene kültürü araştırmalarım yalnızca müzikle sınırlı olmayıp kültür hayatının diğer alanlarında da sürmektedir. Bu çalışma daha önce de haberini verdiğim "Türkiye'de Çingene Kültürü" adlı eserin genişletilmiş bir bölümü olarak değerlendirilmelidir.

Kitabın ikinci baskısının yapılması için ısrar eden ve destekleyen dostlarım olmasaydı çabalarım kuşkusuz yetersiz kalacaktı. Her görüşmemizde yeni baskının ne zaman yapılacağını sorarak motivasyonumu artıran Ayhan Doğanç, Doğan Hızlan, İsmail İlbey ve Melda Yenerel'e; kitabın Türk müzikolojisi için önemini her konuşmamızda belirterek beni yüreklendiren Cem Behar'a; en ince detaylara değinerek kitabı âdeta ilmek ilmek dokuyan ve gerçek bir editoryal işlemden geçiren M. Sabri Koz'a teşekkürlerimi arz ediyorum.

Meslek literatürümüzün bu kapsamdaki ilk monografisi olma özelliğini üzerinde taşıyan bu kitap, bundan sonra yapılacak çalışmalara yol gösterip kaynaklık ederse bu benim için bir bahtiyarlık vesilesi olacak.

15 Eylül 2021
Ataköy-İstanbul

1. Baskıya Önsöz

Türkiye, topraklarının hemen her bölgesinde Çingenerler'in farklı adlarla yaşadığı ve onların kendilerine özgü kültürlerini rahatça yaşatabildikleri bir ülkedir. Çingenerler'in kültürel çeşitliliğinin en karakteristik örneklerine burada rastlamak mümkündür. Buna karşın Türkiye'de yaşayan Çingenerlerle ilgili çalışmalar son derece kısıtlıdır. Bu da hiç kuşkusuz onların kapalı bir sosyal hayat yapısına sahip olmalarıyla yakından ilgilidir. Dolayısıyla Çingenerler'in kültürleri üzerine yapılacak çalışmaların başından itibaren birtakım zorlukları içerdiğini/içereceğini söylemek yanlış olmaz.

Her ne kadar "Çingene" adı ülke genelinde "olumsuz" bir anlam taşıyor gibi gözükse de bu onların zengin ve çeşitlilik gösteren kültürlerinin yaşanması için bir engel oluşturmamıştır. Biz bu çalışmamızda daha genel ve kapsayıcı bir ifade ve bir üst kimlik belirteci olarak "Çingene" adını kullandık. Bununla birlikte Türkiye'nin Batısında yaşayan Çingenerler'in kendilerini "Roman" olarak tanımlama isteğinden ötürü yalnızca bu grubu ele alırken "Roman" adını kullanmayı uygun bulduk. Çalışmanın başlığında yer alan "Batı Grubu Romanları" ibaresi ise Anadolu'nun batısında ve Marmara Bölgesi ile Trakya Yarımadası'nda yaşayan ve birbirleriyle pek çok bakımdan benzer özellikleri olan Çingene topluluklarını ifade etmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki Çingene müziği olgusuna ana hatlarıyla bakmak, bunun yanı sıra bir model denemesi olarak ülkenin batısında yaşayan Romanların müzik kültürlerini ayrıntılarıyla ele almaktır. Biz bu çalışmada "Türkiye'de Çingene Müziği" üst başlığının kapsamını sınırlayarak yalnızca Batıda yaşayan Romanlar'ın müzik kültürlerini ele almakla yetindik. Konunun kapsamı ve Çingenerler'in yaşadığı coğrafi alanın genişliği dikkate alınacak olursa bu çalışmanın Türkiye'deki Çingene Müziği konusuna ancak bir giriş niteliği taşıyacağı ortadadır. Türkiye'de yayımlanan ilk Çingene müziği monografisi olma özelliği de taşıyan bu çalışmanın içeriğinde ağırlıklı olarak müzik kültürünün konuları yer almaktadır. Müzik kültürünün daha iyi anlaşılmasını sağlayacak dil, din, sosyal hayat ekonomi gibi bazı temel konulara ise kısaca değinilmiştir. Bu konuların ayrıntılarına hazırlamakta olduğumuz "Türkiye'de Çingene Kültürü" adlı çalışmada yer verilecektir.

Kısıtlı sayıdaki yazılı kaynaklarla Çingenerler'i anlamak ve onların kültür öğelerini irdeleyebilmek neredeyse mümkün değildir. Bu çalışmada literatür taramasının yanı sıra alan araştırmalarıyla da çalışmanın veri tabanının

desteklenmesine gayret edilmiştir. Yaklaşık yirmi yıldan bu yana Türkiye'nin yerel müzik kültürü üzerine yaptığımız alan araştırmaları sırasında Çingene müziğine ilişkin malzemelerin de derlenmesine azamî çaba gösterilmiştir. Bazen de yalnızca bu topluluğu araştırmak için özel derleme gezileri düzenlenmiştir. Derlemeler sırasında Çingeneler'in ve akraba toplulukların yaşadığı mahallelere açık alanlardaki Çingene obalarına ve çadırlara gidilmiş, çok sayıda ezgi derlenmiş; bu araştırma gezilerinde Çingene kültürünün diğer konuları üzerine de çalışmalar yapılmıştır.

İşte tüm bu araştırmalarımız sırasında çalışmayı gönülleriyle destekleyen çok sayıda dostun katkısını burada belirtmeyi vicdânî bir görev sayıyorum. Özellikle alan araştırmaları sırasında yerel kaynaklara ulaşmamda gösterdikleri yakın ilgiden ötürü Çeribaşı Mehmet Ali Körüklü'ye, Çeribaşı Hamdi Kopça'ya, Çeribaşı Yaşar Kahraman'a, Çeribaşı Hasan Kahraman'a, Selâmi Karaali'ye, Cevat Özcan'a, Cüneyt Özcan'a, Coşkun Savaş'a, Tuncay Gülsever'e, Makbule Danabaş'a, Gülümser Danabaş'a, Selim Sesler'e ve Fırat Koç'a; bazı yazılı kaynakları temin etmemdeki yardımlarından ötürü Hasan Saltık'a, Cemal Ünlü'ye, Gökçe Kurt'a, Adnan Mamati'ye ve Altan Demirel'e; Fransızca ve Almanca kaynakların çevrilmesi sırasındaki yardımlarından ötürü Ekrem Gencer'e, Şerife Alkaya'ya ve Dr. Ali Rıza Sığırcı'ya; Çingenece şarkı çevirilerindeki katkılarından ötürü Mehmet Ali Körüklü'ye, Türkan Yılmaz'a ve Remzi Üründülcü'ye; bazı derlemelere benimle birlikte katılan Dr. Necati Özdemir'e, Serpil Kılıç'a ve Aydoğan Yüksel'e; bu projenin ilk aşamalarından itibaren beni yüreктen destekleyen ve katkılarını esirgemeyen Işık Genç'er'e, Ferruh Genç'er'e ve Pan Yayıncılık çalışanlarına; kitap metnini titizlikle ve sabırla inceleyip görüşlerini belirten ve başından beri bu çalışmaya destek veren hocam M. Sabri Koz'a ve tasarımıyla çalışmanın özel bir ürün olmasını sağlayan Ali Akdamar'a teşekkürü borç biliyorum.

Melih Duygulu
İstanbul, 2006

BİRİNCİ BÖLÜM
Türkiye'de Çingeneler ve Çingene Kültürü

Türkiye’de Çingenerler

İsim Tarihsel/Kavramsal Arka Plan ve Köken

Çingene, Asya içlerinden başlayarak Kafkaslar’da Ortadoğu’da, Avrupa’da, Kuzey Afrika ve Amerika’da yaşayan bir topluluğun Türkiye’deki genel adıdır. Bu geniş coğrafyada yüzyıllardır dağınık olarak yaşayan, buraların dışında kalan yerlerde de son yüz yıldan bu yana görülmeye başlayan Çingenerler, yaşadıkları ülkelere göre değişen isimlerle anılırlar. Bu topluluğa verilen isimlerin en yaygın olanları: Gypsy, Kıptî, Sinti, Zigeuner, Zingari, Tsigane, Tigani, Gitane’dır.¹ Osmanlı kaynaklarında Kıptî diye anılmaları Mısır’da yaşayan bir kavim olan Kopt’larla Çingenerler’i ilişkilendirme eğiliminden kaynaklanır.² Yine aynı görüşten hareketle ve Egyptus (Mısır)’dan geldikleri kanaati ile Anglo-Saksonlar bunlara “Gypsy” adını vermişlerdir. Fransızlar Çingenerler’e Bohemya’dan geldikleri için Bohémien, Hollandalılar ise Macaristan’dan geldikleri için Ungern adını verirler. Bu topluluğa Avrupa’da bir süre “Türk ajanı” oldukları kanaati ile Tatar (Tatern) adı verilmiş ancak bu görüşten bir süre sonra vazgeçilmiştir. Çingenerler’e yakıştırılan bu isimlerin tümü aslında Çingene olmayanlar tarafından onlara verilen isimlerdir.

Çingenerler, Türkiye’nin batı kesimlerinden başlayarak Avrupa’nın birçok yerinde kendilerinin ortak bir isimle anılmasını tercih ederler. Rom, Roma, Roman, Romni gibi türevleri olan bu kelimeyi Türkiye’de yaşayan Çingenerler’in yalnızca bir bölümü tercih eder. Rom kolundan olduklarını söyleyen bu grubun Türkiye’nin daha çok Marmara ve Ege bölgelerinde yaşadıkları görülür.

1 Çingenerler için en fazla ve yaygın olarak kullanılan isimler bunlardır. Bunların dışında yine bu adların etki alanında kalarak türetilen daha pek çok isim bulunmaktadır: *Egyptus*, *Toyeng*, *Athinganus*, *Çangar*, *Ciganu*, *Cinkan*, *Bohémien*, *Zapari* vd. Daha çok Avrupa’da kullanılan bu isimlerin dışında doğu dünyasında da bazı özel isimler bulunmaktadır. Örneğin Bizans’ta *Antingonai*, *Atsingani*; İran’da *Lûri*, *Lûli*, *Lor*; Arap dünyasında *Dom*, *Domari*, *Nuri*, *Nawar*, *Nawara*, *Zott*, *Gurbati*, *Hâlebî*; Ermeniler arasında ise *Poşa*, *Kınçu* isimleri yaygındır. Çingenerler’e verilen isimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Jules Bloch, *Les Tsiganes*, Presses Universitaires de France, Paris, 1953. s. 14-16; Gabriel Ferrand, “Zott”, *IA*, C. XIII, s. 624; Angus Fraser, *Çingenerler*, Çev.: İlkin İnanç, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 5-27. Ayrıca Poşaların Ermeni etnisitesiyle ilgili olarak bkz.: Sarkis Seropyan, “Hay-Poşalar”, *Tarih ve Toplum*, C. 34, S. 202, İstanbul, Ekim 2002, s. 21. Poşalar’ın Ermeniler’le olan dolaylı ilişkisini ortaya koyan, Esat Uras’ın tefrika halinde kalmış monografik bir çalışması için bkz.: Esat Uras, “Poşalar=Elekcî Çingenerler Hakkında Etnografik ve Sosyolojik Bir Etüd”, *Çığır: Milli Kültür Dergisi* (Ankara, 1947), S. 176 (Temmuz 1947), s. 99-103; S. 177 (Ağustos 1947), s. 115-117; S. 178 (Eylül 1947), s. 131-132; S. 179 (Ekim 1947), s. 147-149; S. 180 (Kasım 1947), s. 163-165.

2 Osmanlı kaynaklarında Çingenerler daha çok Kıptî adıyla geçerler ve kökenleri hakkındaki bilgiler açık değildir. Konuyla ilgili olarak bkz. Tayyib Gökbilgin, “Çingenerler”, *IA*, C. III, s. 421; Sinan Şanlier, *Hukuki Düzenlemeler Işığında Osmanlı Çingenerleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013, 33-111.

Türkiye’nin diğer bölgelerinde yaşayan Çingeneler’in de buldukları yörelere göre değişen isimleri vardır. Anadolu’da ve Ege sahillerinde yaşayanların *Cingân*, *Çingâne*, *Manuş*, *Mıtrıp*, *Poşa*, *Karaçi*, *Beyzâde*, *Elekçi*, *Geygel*, *Cono*, *Gurbet*, *Abdal* adlarıyla anılmasına karşın İstanbul ve çevresindekilerin *Kıptî*, *Roman*, *Pırpır*, *Karaoğlan*, *Todi* (*Tudi*), *Mango* gibi isimleri tercih ettiği görülür. Anadolu’nun hemen her yerinde Çingene olmayanların bunları anarken en çok kullandıkları isimler “Cingen” (= *Cingân*, *Cüngân*, *Çingen*, *Çingân*) ve “Esmer Vatandaş”tır. Güney Anadolu’da yaşayanlar ise kendilerine Mıtrıp dedikleri halde yerli halk bunlara “Karaçi” veya “Cingân” demeyi tercih eder. Yine Doğu ve Kuzey Anadolu’da da benzer bir durum vardır: Yerli halkın “Çingen” dediği topluluk üyeleri kendilerini “Poşa” olarak adlandırır. Orta Anadolu’daki Abdallar ve Teberler için de durum bundan farklı değildir.³ Türkiye’nin batısında yaşam süren en kalabalık Çingene topluluğu ise yaklaşık 1930’lardan itibaren “Roman” adını tercih etmektedir.

Batı Roman koluna mensup grupların tarihi kaynaklarda ve halk arasında “Kıptî” veya “Çingene” adlarıyla anılmalarına rağmen yaklaşık 20. yüzyılın başlarından itibaren –giderek artan bir yoğunlukla– kendilerini “Roman” adıyla ifade ediyor olmaları topluluğun kimlik belirteci olarak yeni bir söyleme ihtiyaç duyduğunun açık göstergesidir. Gerçi Çingeneler kendi aralarında konuşurken ve kendi dillerinde kendilerini tanımlarlarken daima “Rom” sözcüğünü kullanmışlardır. Ancak son dönemlerde rastladığımız “Roman” adını benimsemiş Çingeneler’in kendilerini pek çok bakımdan diğer Çingene gruplarından ayrı tutmaları, Roman kimliğinin diğerlerine göre üstünlüğünü ortaya koyan bir anlayışın ürünüdür. Müzisyen Çingeneler’in Roman adını kendi sosyal statüleriyle özdeş görerek yalnızca kendileri için kullanılmasını isterlerse de bunun mümkün olmadığı hallerde diğer Çingeneler için “Esnaf Romanı”, “Kemikçi Romanı”, “Çadircı Romanı”, “Mangosar”, “Papanço”, “Dale”, “Sivri”, “Yılık” gibi isimler kullanmayı uygun bulurlar. Bu isimler aynı zamanda Çingene topluluklarının kendi aralarında oluşturdukları hiyerarşik sosyal yapının grubu tanımlaması sırasında önemli bir gösterge oluşturur.

Çingeneler’e gerek Avrupa’da gerekse Türkiye’de bu denli farklı isimler verilmesinin sebepleri muhtelif ise de bunlar arasında en bariz olanlardan biri

3 Abdallar’ın Çingenelerle olan akrabalıkları hâlâ üzerinde tartışılan bir konudur. Tarih ve antropoloji bu konuda kesin bir kanaat bildirememekle beraber Türkiye’de yöresel topluluklar arasında Abdallar’ın Çingenelerle aynı kökten oldukları kanaati hakimdir. Bkz. M[ehmed] Fuad Köprülü, “Abdal”, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Türkiyat Enstitüsü, S. 1, İstanbul, 1935, s. 23-56. Aynı makalenin Köprülü’nün başka bir kitabındaki yeri için bkz.: *Edebiyat Araştırmaları*, C. 2, Ötügen Neşriyat, İstanbul, s. 362-417. Güney Anadolu Abdalları ile ilgili olarak bkz. Ali Rıza [Yalgın], *Cenupta Türkmen Oymakları*, Kısım – 1, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 1931-1932, s. 14-15; Cemil Cahit Güzelbey; “Abdallar”, *Folklor*, S. 25, Mayıs 1972, s. 21-25; Ülkütaşır, M. Şakir; “Anadolu Etnografyasına Ait Araştırmalar: Abdallar –Coğrafi Dağılımları, Etnik Menşeleri, İçtimai Hayatları–”, *Türk Kültürü*, S. 64, Ankara, Şubat 1968, s. 251-255.

topluluğun kökeni hakkındaki görüşlerin çelişkili olmasından kaynaklanır. Örneğin uzun süre hâkim olan Mısır ve Avrupa'nın doğusundan geldikleri fikri ile Gypsy, Kıptî, Tatern gibi adlarla anıldıkları bilinir. Ancak bu bilgilerin doğruluğu tartışılır hale geldiğinde bu isimlerden hemen vazgeçilememiş, dolayısıyla bu isimler literatürde yer almıştır.

Çingenerler'in kökenleri hakkında çok çeşitli görüşler ileri sürülmekte ise de bunlar arasında en fazla benimsenen Çingenerler'in Hindistan kökenli bir topluluk olduklarını öngören tezdir.⁴ Bu görüşü destekleyen tezlerin çoğunluğu tarihsel belgelerden çok dilbilimin verilerinden hareketle ortaya konulmuştur. Zira ne Çingenerler'in 9. yüzyıl olarak tahmin edilen büyük göçleriyle ilgili ne de onların sosyal kültürel siyasal vd. özellikleriyle ilgili –o dönemlere ait– hiçbir kesin belge yoktur. Dolayısıyla Çingenerler'in tarihinden söz etmek de bu anlamda mümkün olamamaktadır. Bu durumun sebeplerini asıl itibarıyla Çingenerler'in kavmi özelliklerinde ve yaşam biçimlerinde aramak gerekir.

Burada Çingenerler'in sosyal hayatlarını ve grup kimliklerini daha iyi anlayabilmenin bir metodu olarak onların tarihle olan bağlantılarını ele almak yararlı olacaktır. Bu açıklamalardan hareketle tarih/tarihsizliğin Çingenerler'in sosyal yaşamı, kültürleri ve özellikle de müziklerini ne şekilde etkilediğini, biçimlendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. İnsan için geçmişle kurulan bağ, kimliğini var etmesinin en temel araçlarından biridir. Bu sebeple geçmişle kurulacak bağ için tarih bilincine ihtiyaç vardır. Tarih mutlaka yanlı belgeler ile var edilen bir alan değil zihnin geçmişle kurduğu bir ilişki biçimidir. Çeşitli mitolojik unsurlar, kültürler, anılar insan zihninde tarihsel bir arkaplan oluşturmaya imkân sağlar. Bunlar aynı zamanda kimliği oluşturmaya ve belirlemeye yarayan temel unsurlar arasında yer alır. İnsan böylelikle geçmişle kurulan bağ üzerinden geleceğe ilişkin yatırım yapabilir. Gelecek beklentisi ancak geçmiş referanslarla var edilebilmektedir. Halbuki bir Çingene ne geçmişe göndermeler yaparak kendisini anlamaya ne de geçmişini bilerek geleceğe ışık tutmaya ihtiyaç duyar. Onun yaşamında dün ve yarın ne somut bakımdan ne de soyut bakımdan bir manâ ifade eder; yalnızca bugün vardır. Çingene için bugünün bütünüyle yoğun yaşanması gerekir. Tarihin ortaya koyacağı veriler onun yaşamını kolaylaştırmayacağı gibi anlamlı hale de getirmeyecektir. Önceden yaşanmış olayları bilip, bunları dert edinip, bugünü daha da sıkıntılı ve çekilmez hâle getirmek, geleceğe yatırım yapıp günlük zevklerden mahrum kalmak gereksiz ve anlamsızdır.

4 Çingenerler'in kökeni 19. yüzyılın ortalarından itibaren öylesine yoğun araştırmalara konu olmuştur ki bununla ilgili muazzam bir literatür oluşmuştur. Bu konunun kaynakları bile hayli oylumlu bir kitap oluşturacak niteliktedir. Konu hakkında bilgi edinmek isteyenler bu çalışmanın "Kaynaklar" bölümünde hayli yoğun bir listeye karşılaşıacaklardır.

Çingener'in aynı zamanda hayata bakışlarının da kısa özeti diyebileceğimiz bu tarihsizlik anlayışının veya tarih bilincinin olmamasının temelinde onların hayat felsefeleri yer alır. Çingener'de kültürün yazıyla değil söz ile kuşaktan kuşağa aktarılması, topluluğun geçmişiyle olan ilişkisinde de belirleyici rol oynar. Yazılı ol(a)mayan kültür aktarımına sahip bir topluluğun tarih aracılığı ile düşünmesi olası değildir. Ayrıca bu topluluk, Çingener gibi yaşam felsefeleri itibarıyla günübirlik hayatı sürdüren bir topluluk ise "tarihsizlik" kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵ Bu tabloya bakarak Çingener'in tarih sahnesindeki konumları ile ilgili bilgilerimizin karanlıklar içinde olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak tüm bu olumsuz koşullara rağmen Çingenerlerle ilişkide bulunmuş toplulukların Çingener'in bazı özelliklerini ortaya koyacak nitelikteki verileri, onların tarih içindeki konumlarını sis perdesi içinde de olsa gözler önüne sermektedir. İran, Bizans, Arap, Osmanlı kaynakları, ilk ve orta dönemin (9-15. yüzyıllar) Avrupa kaynakları daha sonraki dönemde karşımıza çıkan Çingener'in yaşamını –çok kaba hatlarıyla da olsa– ortaya koyabilecek, en azından fikir verecek niteliktedir.

Önceleri, Çingene gerçeği ile yüzleşme ihtiyacı hissetmeyen Avrupalılar, Çingener'in farklı özelliklerini keşfettikçe onları bildikleri tanıdıkları toplumlarla ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Daha çok "marjinal hareketleriyle" tanınan bu topluluk hakkında ilk dönemdeki müspet tutumlarını kısa sürede değiştirmişler daha sonra da bunlar hakkında birbirinden farklı yeni fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu fikir yumağının en fazla rağbet göreni Çingener'in Bohemyalı veya Mısırlı olabilecekleri görüşüydü. Özellikle Mısır'dan geldiklerini ve oranın büyücülük, falcılık gibi mesleklerini Avrupa'da icra ettiklerini, dönemin Avrupa kaynaklarında bulmak mümkündür.⁶ 18. yüzyılın

5 Çingener'in zihin dünyasında tarihe ihtiyaç duyulmaması onlarda bir tarih bilinci de yaratmamıştır. Bu, onların yaşam felsefelerinin bir gereğidir ancak buradan hareketle "Çingener'in tarihi olmadığı" sonucunu çıkarmamak gerekir. Çingene tarihi üzerine çalışmak hayli sorunlu bir alana işaret eder. Şöyle ki: Çingener'in tarihini yazmak, arşivlerdeki evraklarda onların soyları, meslekleri, yönetici erkle olan ilişkileri, göçleri, iskânları, işledikleri suçları yanyana getirerek toparlanmış bilgiyi sunmak şeklinde algılanmıştır yıllarca. Onlarla ilgili kararnâmeleri, fermanları, mahkeme sicillerini taramak kuşkusuz tamamen kıymetsiz değildir. Fakat Çingene kimliğini, Çingene'nin yaşamla olan ilişkisini, doğaya karşı duruşunu, ruhunu tek ve kısa bir ifadeyle "Çingene kültürünü anlamak" bu topluluğun yaşamlarına nüfuz ederek onları anlamaktan geçer. Kaldı ki tarihsel vesikalar bunları bize sunmaktan acizdir.

6 Ayrıntılı bilgi için bkz. Henriette Asséo, *Çingener. Bir Avrupa Yazgısı*, YKY, Çev.: Orçun Türkay, İstanbul, 2004, s. 13-39. Çingener'in Mısır'la olan ilişkisi hemen her kaynakta yer almasına rağmen Çingener'in Mısır Firavunları ile olan ilişkisi hakkında pek fazla bilgimiz yoktur. Halbuki Türkiye Çingeneri –bilhassa Batı Roman kolu– arasında çok yaygın bir kanaat olarak Çingener'in Firavunla (hangi firavunla ilgili olduğu bilinmeksizin) bir biçimde ilişkilendirilmeleri söz konusudur. Batı Grubu Çingeneri arasında anlatılan efsane şöyle: "Baba Fingo" adlı bir kral, Mısır'da Çingener'in başı olarak hüküm sürerken başına gelen bazı olaylardan ötürü denizin yedi kat dibine eli zincirlerle bağlanarak atılmış. Başka bir rivayete göre

aydınlanma anlayışının doğurduğu yeni fikir hareketleri ve Hümanizm cereyanı, bu kanaatten vazgeçilmesine yol açtı. Daha romantik ve hümanist görüşler, gözlerin kısa zamanda egzotizmin vatanı Hindistan'a çevrilmesine neden olmuştur. Bu alanda da romantizm yerini dilbilim formasyonunu önceleyen çalışmalara bıraktı.

Ancak her ne şekilde olursa olsun bu verilerin içeriklerinde beliren yetersizlik, Çingenerler'in geçmişiyle ilgili bilgi edinme sürecinde tarih disiplininin uzaklaşılmasını, konunun sosyal bilimlerin diğer disiplinleri üzerinden aydınlatılmasını zorunlu bir yol olarak belirlemiştir. Bu da daha önce belirttiğimiz gibi ağırlıklı olarak dilbilimin üstlendiği bir çalışma alanında yoğunlaşmıştır.

Etnik kökenin belirlenmesi ve bunun bir toplulukla ilişkilendirilmesi esasına dayanan dilbilim çalışmalarının başladığı 18. yüzyıl Çingene diline ilişkin eserlerin de yavaş yavaş ortaya çıktığı bir dönemdir. Ancak Çingene dilinin özelliklerini ortaya koymaya yönelik bilimsel nitelikli çalışmaların 19. yüzyılın ikinci yarısında başladığı söylenebilir. Bunların en önemlilerinden biri Alexandre G. Paspati'nin *Études sur les Tsinghianés ou Bohémiens de L'empire Ottoman*⁷ adlı yapıtıdır. Bu monografi/sözlük Çingenerler'in Batı Rom/Roman kolu hakkında yapılmış en kapsamlı dilbilgisi araştırmalarından biridir. Çingenerler'in dil yapılarında var olduğu anlaşılan farklı niteliklerin bilimsel temelleri böylelikle atılmış ve daha sonraki araştırmalara ışık tutulmuştur. Bunu izleyen çalışmalarda konunun daha da detaylı ele alındığını söylemek mümkündür.⁸ Dilbilimciler tarafından Çingene dilinin üç ana lehçeye ayrıldığı kabul edilir: Avrupa, Ermeni ve Asya (Ermenicenin dışında kalan) lehçeleri. Bunlar Rom, Lom ve Dom şeklinde isimlendirilmiştir. Romani, Lomavren ve Domari adlarıyla da bilinen bu lehçeler iki temel farklılıkla kendini gösterir ki bunlar da *Ben* (Romani ile Lomavren) ve *Phen* (Domari) Grubu olarak tanımlanmaktadır.⁹ Böylelikle Çingenerler'in göçleri sırasında üzerinden geçtikleri veya üzerinde yaşadıkları coğrafyalarda bulunan halklarla temasları sonucunda

Firavun'a karşı geldiği için başına çeşitli olaylar gelmiş; diğer bir rivayete göre de Firavun soyundan olduğu için düşmanları ona bu eziyeti uygun görmüşler."

Bizim bilhassa Batı Romanları arasında pek çok yerde duyduğumuz bu mit üzerine –daha tamamlanmamış– bir çalışmamız bulunmaktadır.

7 Alexandre G. Paspati'nin *Études sur les Tsinghianés ou Bohémiens de L'empire Ottoman*, Constantinople, 1870. Bu kıymetli kitabın 150 yılı aşkın bir süreden beri Türkçeye çevrilmemiş olması üzücüdür.

8 John Sampson'ın *The Dialect of the Gypsies of Wales* (1926) ve O. Gjerdman ve E. Ljunberg'in *The Language of the Swedish Coppersmith Gipsy Johan Dimitri Taikon* (1963) adlı eserleri konu hakkındaki önemli kaynaklardır..

9 Bu konu hakkında yayımlanmış çok sayıda kaynak eser bulunmakta ise de nitelikli bilgi veren ve yukarıda izah edilen teorinin ayrıntılarının yer aldığı birkaç kaynağı şu şekilde sıralayabiliriz: J. Sampson, *The Dialect of the Gypsies of Wales*, Oxford, 1926; R. L. Turner, "The Position of Romani in Indo-Aryan", *JGLS* Seri 3, C. 6, 1927, s. 129-138.; I. Hancock, "The Development of Romani Linguistics", *Languages and Cultures: Studies in Honor of Edgar C. Polomé*, Berlin, 1988, s. 183-223.

dil yapılarının da değiştiği ancak her ne olursa olsun bazı temel dilsel kalıntıların tüm lehçelerde yer aldığı genel kabul gören bir tezdır. Buradan hareket edilerek Çingenecedeki Sanskrit kalıntılarının varlığı tespit edilmiş ve nihayet Çingener'in kökeninin Hindistan olduğu kanaati/fikri oluşmuştur. Bugün Çingenerle ilgili tüm araştırmalar bu temel üzerinde kurgulanmaktadır. Bu türden dilbilim yöntemleri kullanılarak yapılan köken arama faaliyetlerinin yanında Çingene olmayan toplumların Çingener hakkında oluşturdukları bazı köken önermelerine de sık sık rastlanır. Daha çok topluluğu alçaltıcı nitelikteki bazı söylemlerle donanmış bu mitler tüm Ortadoğu ve Anadolu sahasındaki halklar arasında da anlatılmaktadır.¹⁰

Çingener'in 10. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıla kadar İran taraflarından ve Kafkasya'dan gelerek Anadolu içlerine yerleştikleri daha sonra da Mısır ve Kuzey Afrika'ya geçtikleri buradan da İspanya'ya ve Avrupa içlerine dağıldıkları; Anadolu'da kalan grupların bir kısmının Marmara ve Trakya'yı geçerek Balkanlar'a yerleştikleri genel bir kanı olarak gerek akademik çevrelerde gerekse topluluğun kendi arasında sıklıkla dile getirilir.

Çingener hakkında ileri sürülen ve çeşitli disiplinlerin katkısıyla doğrulanmaya çalışılan bu görüşe rağmen Türkiye'de yaşayan Çingener'in kökeni/kökenleri hakkında elimizdeki bilgiler hayli kısıtlıdır. Buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız bilgiler doğrultusunda görülecektir ki Türkiye Çingenerleri farklı dil gruplarından olan ve farklı sosyal fonksiyonlar üstlenmiş çeşitli toplulukların oluşturduğu heterojen bir yapı sergilemektedirler. Türkiye Çingenerleri'nin kökenlerini ve geldikleri yerleri burada ele almadan önce onlar hakkındaki bazı bilgileri içeren tarihî verilere kısaca göz atmakta yarar görüyoruz.

Anadolu toprakları üzerindeki ilk Çingene topluluğuna Bizans kaynaklarında rastlanır. Bizans kronikleri 835'te Kilikya'da bulunan Anazarbas (Justinianopolis ya da Anavarza) şehrinde bir Çingene grubunun varlığını tespit etmişlerdir.¹¹ Yine 9. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan Çingene topluluklarının konar-göçer bir hayat tarzı sürdürdüklerini ve bazılarının bu topraklara uzun süreli yerleşmek istediğini biliyoruz.¹² 11. ve 12. yüzyıl Bizans belgelerinde "Athingonai" ya da "Atsingani" adlarıyla karşımıza çıkan Çingenerler, Konstantinopolis'e İmparator IX. Konstantinos

10 "Çin" ve "Gen" adlı iki kardeşin hikâyesi biçiminde karşımıza çıkan Türkiye varyantı ile ilgili olarak bkz. Mehmet Halit Bayrı, "Çengiler", *Halk Adet ve İnanmaları*, Eminönü Halkevi Yayınları, İstanbul, 1939, s. 163-164; Çingene kimliğinin ötekileştirilmesiyle ilgili bkz. Fırat Mollaer, "Görünmez Ötekiler: Çingener Örneği ve Ötekiliğin Dayanılmaz Hâli", *Doğu-Batı*, S. 44, Y. 11, Şubat-Mart-Nisan 2008, s. 251-257.

11 Tayyib Gökbilgin, "Çingenerler", *İA*, C. III, s. 421.

12 George C. Soulis, "The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers*, S. 15, Washington, 1961, s. 144-145.